

DE ISRAELITISCHE SCHOOL IN BEILEN

C. Bosma - Gouda, 2020

Inleiding

Moesten Joden uit Zuid-Europa vluchten vanwege hun geloof, Joden uit Oost-Europa kwamen begin 18e eeuw naar Nederland op zoek naar een

beter bestaan. Het waren over het algemeen arme handels- en ambachtslieden, die Jiddisch spraken, een mengelmoes van Duits en Hebreeuws. Zij stichtten hun eigen kerken en scholen en legden

Links: Synagoge Beilen

hun eigen begraafplaatsen aan. Vanaf 1796 kregen zij dezelfde burgerrechten als de overige Nederlanders.

Bij het Joodse onderwijs ligt het accent op het leren van het Hebreeuws om vervolgens onderricht te krijgen in de Tenach (de wet, de profeten en de overige geschriften) en de Talmoed (het boek dat het maatschappelijke en godsdienstige leven van de Joden regelt). De schoolgaande jeugd (lang niet allemaal) leert te discussiëren over teksten uit deze beide geschriften en dat gebeurt klassikaal. Van begin af aan werden initiatieven ontwikkeld om Joden beter te laten integreren in de Nederlandse samenleving en dat moest via het onderwijs gebeuren. De grote boosdoener bij het integreren was het Jiddisch, dat bij Koninklijk Besluit van 10 mei 1817 verboden werd. Onderwijs moest voortaan gegeven worden in het Hebreeuws of in het Nederlands. Vervolgens moesten godsdienstonderwijzers net als andere leerkrachten gekwalificeerd zijn. En Joodse kinderen moesten zoveel mogelijk naar de bestaande openbare scholen gaan voor maatschappelijk onderwijs. Lessen in de Joodse godsdienst en cultuur konden naast dit openbaar onderwijs gegeven worden in de eigen synagoge c.q. godsdienstschool. Waar dat niet mogelijk was, zou het godsdienstig en maatschappelijk onderwijs in één school gecombineerd mogen worden. Joodse leerlingen afzonderen in aparte scholen zou een uitzondering op de regel moeten zijn. Maar in de praktijk gebeurde het precies andersom. Overal ontstonden Joodse scholen of bleven ze bestaan en op die scholen werd zowel godsdienstig als maatschappelijk onderwijs gegeven. Hoewel de onderwijswet van 1806 leerstellig onderwijs verbood, bleven Joodse scholen bestaan, omdat ze maar gering in aantal waren. Ze werden gedoogd! Bovendien, arme orthodox-Joodse ouders stonden niet te trappelen om hun kinderen naar de openbare school te sturen en rijke Joodse ouders stuurden hun kinderen

naar private scholen. En omgekeerd zagen openbare scholen de Joodse kinderen als een bedreiging voor de algemeen christelijke identiteit. Wel kwam er van overheidswege een aparte inspecteur voor het godsdienstig onderwijs op de Joodse scholen, wat betreft het maatschappelijk onderwijs gedeelte viel het net als de openbare scholen onder de rijksinspectie. Rabbijn Samuël Israël Mulder werd in 1837 geïnstalleerd als inspecteur van de Nederlands Israëlitische godsdienstscholen. Joodse scholen werden voortaan geregistreerd en kwamen onder toezicht van de Hoofdkommissie tot de Zaken der Israëlieten in Nederland. In elk ressort werd toezicht en bestuur op en over de school opgedragen aan een schoolcommissie, bijgestaan door een rabbijn-inspecteur.

Joodse godsdienstonderwijzers moesten vervolgens gekwalificeerd zijn in één van de drie rangen. Examens werden vanaf 1840 afgenomen door de 'Algemeene Commissie van Examinatoren voor Israëlitische godsdienstonderwijzers'. In 1857 kwam er een nieuwe onderwijswet, die o.a. het stopzetten van de subsidiëring van religieuze scholen regelde. Joodse scholen werden nu onwettig, alleen particulier gesubsidieerde scholen niet. Het gevolg was dat bijna alle joodse kinderen naar de openbare school gingen voor maatschappelijk onderwijs en dat de Joodse scholen die uitsluitend godsdienstonderwijs gaven, mochten blijven bestaan. Dat extra onderwijs werd meestal gegeven op zondag en op één of meerdere dagen in de week na de schooltijd van de openbare school. Schoolgelden werden óf door de ouders zelf óf door de Joodse gemeenschap opgebracht. Over het algemeen waren Joodse scholen "armenscholen".

Het Joodse onderwijs in Beilen

Izaak Abrahams, die zich hier in 1774 vestigde, was de eerste Joodse bewoner van Beilen. In 1840 telde de Joodse gemeente 26 leden. De gemeenschap behoorde bij Assen, maar in 1855 was ze

zodanig gegroeid dat Beilen een zelfstandige gemeente kon worden. Een eigen synagoge kon worden gesticht, weliswaar in een klein, oud huis. Kinderen die godsdienstlessen kregen, werden gehuisvest in een lokaaltje en kregen onderwijs van leraren van buiten Beilen. Het mocht niet te duur worden. Er werd gespaard en in 1860 kon een begraafplaats in Beilen worden aangekocht. Nu nog een eigen godsdienstonderwijzer! Die kwam er in 1880, omdat er ingrijpende veranderingen op stapel stonden. De Beiler synagoge was heel bouwvallig geworden en de lessen werden gegeven in een totaal ongeschikt lokaal. Er ontstond de behoefte aan zowel een nieuwe synagoge als een nieuwe school. Voorzanger Chits, krachtig gesteund door opperrabbijn Hillelsum nam het initiatief. Het grote probleem echter waren de financiën, die had de gemeenschap niet! Een commissie werd in het leven geroepen om geld in te zamelen. Commissieleden waren de heren N. Frank (voorzitter), J. Denneboom (2e voorzitter), S. Rozenveld (penningmeester), H. Trompetter en H. Denneboom Hzn. (secretaris). Weken achter elkaar werden advertenties in het Nieuw Israëlitisch Weekblad geplaatst met oproepen geld te doneren. Giften kwamen binnen, maar niet genoeg! Begin november 1881 werd een oproep gedaan voorwerpen van kunst en sier af te staan ten behoeve van een te houden loterij. Beiler predikanten riepen op een extra collecte te houden. Aan burgemeester W.C. Vidal de St. Germain werd toestemming gevraagd en verleend voor een te houden collecte in de regio Beilen. De burgemeester zelf doneerde ook een bedrag. Ook verschenen er advertenties in regionale en landelijke bladen. Een flinke donatie werd medio 1883 geschonken door diamantwerkers van een paar fabrieken in Amsterdam. En zangvereniging Houlegei Dereg Thomim trad in het najaar van 1883 regelmatig op tijdens godsdienstoefeningen in zalen te Beilen en doneerde f. 123,=. Op 15 oktober 1884 arrangeerde het kerkbestuur met architect Stel uit Assen een ontmoeting met de aannemer voor de plek waar de synagoge moest komen. Op 30

januari 1885 kon de kleine en nog niet helemaal afgewerkte synagoge plechtig ingewijd worden. Aanwezig waren B & W van Beilen, de Beiler predikanten Cannegieter en Moolhuizen en vele belangstellenden. Rabbi M. Koekoek uit Hoogeveen hield een inwijdingsrede. Onder het zingen van psalmen werden de wetsrollen naar de biema gebracht. Ook de sinds april 1880 aanwezige godsdienstleraar Izaäk Wolf Druiff hield een toespraak. Het feest werd afgesloten met bal na 'ten huize van logementhouder J. Joosten, opgeluisterd met hoornmuziek uit Groningen'. Izaäk Druiff was dus de eerste godsdienstonderwijzer in Beilen. Hij was in 1837 in Amsterdam geboren en bleef wel 18 jaar in Beilen. Kennelijk had hij het hier erg naar zijn zin. En hij voerde zijn werkzaamheden uit naar volle tevredenheid van zowel de Beiler Joodse gemeenschap als van de rabbijn-inspecteur van godsdienstonderwijs die jaarlijks langs kwam. Druiff was een man, die zich duidelijk manifesteerde bij memorabele gebeurtenissen, zoals zijn 10-jarig leraarschap, het bezoek van opperrabbijn Van Loen aan Beilen en aan zijn 60e verjaardag. Allemaal feestelijk gevierd! In 1898 stopte Druiff met zijn werk en keerde terug naar Amsterdam. In april 1898 deed de jonge Alexander van der Horst zijn intrede in Beilen. Hij was al in januari benoemd door het kerkbestuur, maar een paar dagen later deelde hij mee dat hij de benoeming niet kon aanvaarden. De reden hiervan is niet bekend, maar hij bedacht zich door toch naar Beilen te gaan. Hij was in 1881 geboren in Hoogeveen en ging in Beilen voortvarend te werk. Opperrabbijn A. van Loen die een driekwart jaar later de school inspecteerde, sprak lovend over hem. En de Beiler schoolcommissie hield ter ere van dit alles een kinderfeest met 'snoep en spel'. Ook ging Alexander studeren voor een hogere rang. In augustus 1899 slaagde hij voor zijn middelste rang als godsdienstonderwijzer. Het zag er naar uit dat hij niet lang in Beilen zou blijven. Augustus 1900 vertrok hij naar de Israëlitische gemeente in Doetinchem. Voor hem een promotie! Uit

Groningen werd tot opvolger benoemd Maurits Frank, geboren in 1873 te Goor. Ook hij bleef niet lang, hoewel iedereen tevreden over hem was. In 1902 vertrok hij naar Hardenberg. Nog korter bleef zijn opvolger David van Buuren, geboren in 1881 te Hoogeveen. Eind februari 1903 vertrok hij naar de Israëlitische gemeente te Maassluis. Dat de godsdienstonderwijzers maar zo kort bleven in Beilen had te maken met de hoogte van het salaris, dat de Joodse gemeente beschikbaar kon stellen. En dat had weer te maken met het aantal leden van de gemeente. Medio 1902 telde de Joodse gemeenschap in Beilen 72 leden, die van een bepaald kapitaal moesten rondkomen. En er moest ook nog gespaard worden!

De Israëlitische gemeente gebruikte een aantal jaren een lokaal van de openbare lagere school in Beilen voor godsdienstonderwijs. B & W van Beilen kwam voor een dilemma te staan toen andere gezindten deze ruimte ook wilden gebruiken, wat vooralsnog geweigerd werd door de gemeente. Maar een uitzonderingspositie voor de Joodse gemeenschap bleek niet langer houdbaar te zijn. Het voorrecht deze ruimte te gebruiken voor godsdienstonderwijs werd ingetrokken. Dit had tot gevolg dat de Joodse gemeenschap zonder school kwam te zitten en het beginnen van een eigen school ging de financiële draagkracht te boven. Opnieuw werden oproepen gedaan geld te doneren, zelfs aanbevolen door opperrabbin Van Loen. Een jaar later was het dan zover! In oktober 1903 kon een eigen schoolgebouw feestelijk in gebruik genomen worden. Na de officiële opening 's morgens vond een openbare les plaats, waarna iedereen 'hoogst voldaan' was over de vorderingen van de leerlingen. 's Middags was het feest en toespraken werden gehouden door de nieuwe godsdienstleraar J. van Dam en door het hoofd van de openbare school, waar de Joodse kinderen altijd naar toe gingen, de heer S. van Gelder. Het feest duurde wel tot 7 uur 's avonds!

Jacob van Dam was in 1884 geboren in Leek. Geknipt voor zijn taak als godsdienstonderwijzer, die mede door studie allerlei benoemingen elders

kon verwachten. Eind februari 1904 stopte hij met zijn werkzaamheden, want de ongehuwde man, woonachtig bij de heer S. Kats, moest in militaire dienst. Hij werd vervangen door de heer A. Grenaada uit Amsterdam. Eind april 1904 keerde hij terug in Beilen. In januari 1905 was er feest, de synagoge bestond 20 jaar. Een feestrede werd door Van Dam gehouden, de volgende dag was er 's morgens een openbare les en 's middags feest voor de kinderen onder leiding van de leraar, waarbij snoep werd uitgedeeld en een toneelstukje door de leerlingen zelf werd opgevoerd. Met een klein prijsje ging elk kind heel tevreden naar huis. In het najaar van datzelfde jaar slaagde Van Dam voor zijn rang als godsdienstonderwijzer en richtte hij een vereniging binnen de Joodse gemeenschap op met als doel het aanschaffen van benodigdheden en sieraden voor de synagoge. De belangstelling hiervoor was groot, direct al 25 leden. Ook richtte Van Dam een jeugdvereniging ('Genoegen der Jeugd') op, die enkele maanden later, op 8 januari, een zang- en toneeluitvoering gaf in een zaal van de heer Bosman te Beilen. Leider Jacob van Dam kreeg complimenten! Het geboden programma werd afgewisseld 'door het spel van de phonograaf (voorloper van de grammofoon) of door een dansje' en duurde wel tot 12 uur 's avonds.

Niet alleen opperrabbin Van Loen was heel tevreden over de kwaliteit als leerkracht van Van Dam, dat was ook zijn opvolger, opperrabbin M. Monasch. Medio maart 1907 nam Van Dam als chazan en leraar afscheid van Beilen, wat hem zwaar viel. Hij had een benoeming aan de Israëlitische gemeente te Kampen aangenomen. Een groot gemis voor de joodse gemeente in Beilen.

Gelukkig slaagde de gemeenschap er in snel een opvolger te vinden, namelijk de heer S. van der Hal. Hij gaf goed onderwijs aan de 25 leerlingen tellende school, die flinke vorderingen maakten. Hij bleef helaas maar een jaar om daarna naar Doesburg te vertrekken. Zo kort bleef ook opvolger L. Cats, die in 1909 naar Delden vertrok. De volgende jaren tot 1913 kende de gemeen-

schap nog twee godsdienstleraren, namelijk Abraham Härtz uit Groningen en Levie de Wolff, die begin 1911 uit Twijzel kwam. Leerplannen voor het godsdienstonderwijs werden met de inspectie besproken en vastgesteld. Toen in het voorjaar van 1913 De Wolff naar Aalten vertrok, werd uit Enschedé de heer Levie Gazan benoemd. Hij bleef maar heel kort, want hij kon een benoeming krijgen aan de grotere gemeente te Emmen. Vader Meijer Gazan, woonachtig in Winterswijk, kwam toen eind 1913 naar Beilen. Een veel rustiger periode brak nu aan omdat hij langer bleef, wel tot 1920. Hij maakte zich bemind bij de gemeentelieden en als leerkracht verdiende hij veel lof. Inspecteur Rudelsheim was zeer tevreden. Helaas liep het aantal leerlingen in 1916 terug, ondanks Gazans inspanningen. In 1920 nam Gazan de benoeming van Israëlitisch godsdienstonderwijzer in Weesp aan. Beilen kwam zonder leraar te zitten en dat duurde wel tot september 1924. Godsdienstlessen gingen wel door, ze werden gegeven door de heer B. de Lange uit Assen. Er waren nogal wat Joodse gemeentelieden vertrokken en het kostte de gemeenschap veel moeite financieel het hoofd boven water te houden. De zaak kon draaiende worden gehouden, mits er op allerlei terreinen ingekrompen werd. Toch kon dankzij opgebrachte offers weer een voorzanger en leraar benoemd worden, het werd de heer H.B. Nieweg. Nieweg maakte op 10 februari 1925 het 40-jarig bestaan van de synagoge mee, dat bescheiden gevierd werd. Alles leek goed te gaan met deze godsdienstleraar, maar toch ontstond er een conflict rondom hem. Twee leden van het kerkbestuur (de beslissende instantie) ontzegden Nieweg de toegang tot de synagoge en ontsloegen hem voortijdig. Een grote meerderheid van de gemeente nam dit niet en legde de zaak voor aan de Permanente Commissie ter behartiging van de Israëlitische Belangen te Leeuwarden. Hier werd geadviseerd deze kwestie te laten beslissen door de Commissie van Arbitrage omdat de Permanente Commissie niet voldoende gronden had om tot een oordeel te komen. Het was zo, dat de samen-

stelling van het Beiler kerkbestuur conform de reglementen tot stand was gekomen en dat maakte de zaak erg ingewikkeld. In 1930 kwam de ontknoping! De arbitragecommissie wilde na bestudering van de stukken de weerspannige leden van het kerkbestuur oproepen voor verhoor, maar dat was niet meer nodig, want ze hadden ontslag genomen en toegezegd verder in eendracht met de andere gemeentelieden in het algemeen belang samen te werken.

En de godsdienstleraar Nieweg? Hij was al vertrokken naar Alphen aan de Rijn. Nathan Elzas uit Apeldoorn was zijn opvolger en kreeg de zorg voor de 65 leden tellende gemeente. Elzas riep op tot meer saamhorigheid en stelde hiervoor een aparte vereniging in met de naam 'Sjoloum Wesimgo'. In januari 1935 werd in een speciale dienst het 'gouden' bestaan van de synagoge gevierd. Oppervoorzanger J.L. Lichtenstein uit Groningen leidde de dienst en een feestrede werd door Abraham Härtz, eveneens uit Groningen, uitgesproken. Hierbij waren aanwezig B & W van Beilen, ds. O.S. Jellema (hervormd predikant), de heer G.A. de Ridder (van de Protestantenvbond), de heer Lobstein uit Meppel (van de Centrale Commissie Behartiging Israëlitische Belangen) en de voorganger van de Israëlitische gemeente te Meppel. Later werd in de concertzaal van hotel Prakken te Beilen in kleinere kring dit feit herdacht. Hierbij werd opgemerkt dat er over de Beiler geschiedenis van de Joodse gemeente maar weinig bekend is, omdat een tiental jaren geleden het archief verloren is gegaan. Opvallend in de plaatselijke pers is de berichtgeving over de Beiler synagoge in het Nieuw Israëlitisch Weekblad, namelijk niets! Enkele dagen later verontschuldigde het weekblad zich in een artikel door mee te delen dat de man die het weekblad voorzag van berichten over de Beiler Joodse gemeenschap het niet nodig vond te berichten over het gouden jubileum. Dit feit had voor hem niet voldoende importantie! Alsnog werd dit door het weekblad rechtgezet met o.a. de opmerking dat één van de oprichters van de Beiler synagoge nog in leven was, namelijk de

Joodse begraafplaats

nog steeds in functie zijnde 86-jarige Abraham Denneboom. Op 7 januari 1937 vierde de gemeente weer een bijzonder feit, namelijk het huwelijk van hun godsdienstleraar en voorzanger Nathan Elzas met Regine Denneboom. Nathan had het duidelijk naar zijn zin in Beilen. Hij was heel actief in de gemeente en had veel zorg voor individuele gemeenteleden. Ook als leraar voldeed hij aan alle verwachtingen en inspecteur opperrabbijn Levisson was heel tevreden. In december 1938 kwam Abraham Denneboom te overlijden en Nathan Elzas leidde de begrafenis.

Elzas zou de laatste godsdienstleraar van Beilen zijn. Want donkere wolken pakten samen boven de Joodse gemeente en het noodlot sloeg toe in

oktober 1942. Op Jom Kippoer werden alle joden gearresteerd en overgebracht naar kamp Westerbork, van waaruit ze getransporteerd werden naar de concentratiekampen in Auschwitz en Midden-Europa om vernietigd te worden. Nathan Elzas overleed op 8 oktober 1942 te Auschwitz, slechts 48 jaar oud. Een afschuwelijk einde van de Joodse gemeenschap in Beilen. Slechts 12 Joodse bewoners overleefden de oorlog, te klein voor een zelfstandige gemeente. Ze werden verenigd met die van Assen. De synagoge was leeggeroofd en in 1952 werd besloten het gebouw af te breken. Jaren later werd in de hal van het nieuwe gemeentehuis van Beilen een gevelsteen van de voormalige synagoge aangebracht en in 1991 onthuld door burgemeester H. Nauta. Ter herinnering!

Geraadpleegde literatuur

1. Kranten:

- * Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland:
23-12-1898; 1902-1913;
13-2-1925; 7-9-1928
- * Nieuw Israëlitisch Weekblad:
1881,1883,1895,1897-1909,1911-
1913,1916,
1920,1924,1925,1928,1930-1939,1991
- * Nieuwe Veendammer Courant: 4-4-1883
- * Nieuwsblad van het Noorden: 31-8-1904; 18
en 25 jan. 1907; 19-5-1913
- * Het nieuws van den dag: 3-2-1885, 12-2-1903
- * Provinciale Drentse en Asser Courant: 16-10-
1884, 2-2-1885, 2-8-1888,
10-3-1890, 1898, 4-8-1899, 1902-1905,
1913, 1924, 1925, 1928, 1935,
24-11-1951, 1-8-1959
- * Rotterdamsch nieuwsblad: 28-8-1913
- * Het vaderland: 4-4-1883, 2-2-1885, 22-2-1934

2. Rietveld-van Wingerden, M., De teloorgang van de Joodse scholen in het midden van de 19e eeuw. In: Periodiek van de Vereniging Vrienden van het Nationaal Onderwijsmuseum, 1999, nr.3

3. Rietveld-van Wingerden, M., Van segregatie tot integratie Joods onderwijs in Nederland (1800-1940). In: Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs, Assen, 2005

4. Websites:

- * H.M. Luning, De Beiler Joden en het Bet Chajiem in Eursing, Beilen, 2007
- * De Drentse sjoa, Joodse oorlogsslachtoffers in de provincie Drenthe, 2016
- * Joods Cultureel Kwartier, Beilen
- * Joods Monument
- * Stichting Het Stenen Archief, Beilen
- * Stichting Stolpersteine Beilen
- * Genealogische gegevens mbt. Godsdienstonderwijzers Beilen.

Stolperstein Nathan Elzas

Gevelsteen van de synagoge